

University of Groningen

Rode veren

Voerman, Gerrit

Published in:
Roodkoper. Tijdschrift voor cultuur, religie en politiek

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Final author's version (accepted by publisher, after peer review)

Publication date:
2002

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (2002). Rode veren: De ideologische overeenkomsten en verschillen tussen PvdA en SP. *Roodkoper. Tijdschrift voor cultuur, religie en politiek*, 7(2), 8-12.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Gerrit Voerman

Rode veren

De ideologische overeenkomsten en verschillen tussen PvdA en SP

'Het afschudden van ideologische veren is voor een politieke partij als de onze niet alleen een probleem, het is in bepaalde opzichten ook een bevrijdende ervaring'. In december 1995 nam Wim Kok, premier van het paarse kabinet en leider van de PvdA, in de Den Uyl-lezing definitief afscheid van de 'socialistische ideologie'.¹ Jan Marijnissen, aanvoerder van de SP, was er destijds niet verbaasd over. De toespraak van Kok bevatte weinig nieuws, zo meende hij: de PvdA was immers in de loop van de jaren tachtig en negentig al van een veranderingsgezinde partij veranderd in een 'conservatieve, conformistische partij'. Voor Marijnissen luidde de vraag allang niet meer of de PvdA nog socialistisch was, 'maar hooguit of zij nog wel *sociaal-democratisch* is'.²

Het zal duidelijk zijn dat de verschillen tussen de PvdA en de SP groot zijn. In dit artikel zal worden nagegaan hoe groot de onderlinge afstand momenteel is, aan de hand van enkele thema's uit de verkiezingsprogramma's van beide partijen en hun houding tegenover het paarse kabinet. Voordat hiertoe wordt overgegaan, zal eerst in vogelvlucht de ontwikkeling binnen de PvdA en de SP in het denken over de staat – als vormgever van de maatschappij – vanaf de jaren zeventig worden beschreven. Dan zal blijken dat niet alleen de PvdA, maar ook de SP in ideologisch opzicht behoorlijk is veranderd.

PvdA: afstand van de maakbare samenleving

In de periode na de Tweede Wereldoorlog is de sociaal-democratie zich van lieverlede pragmatischer gaan opstellen. Onder invloed van Nieuw Links onderging de PvdA in de jaren zeventig een ideologische *revival*. Het idee dat de samenleving maakbaar was, trad hierin sterk op de voorgrond. De PvdA begon weer sterker te vertrouwen op de sturingsmogelijkheden van de staat. Het in 1973 aangetreden kabinet-Den Uyl probeerde mede met behulp van het instrument van planning de economische crisis te bestrijden.³

Het etatisme dat in de PvdA in deze periode opgeld deed, vond zijn neerslag in het nieuwe beginselprogramma dat in 1977 werd aangenomen. De staat diende het vrije spel van maatschappelijke krachten te reguleren. De socialisatie van basisindustrieën, banken, pensioenfondsen,

verzekeringsmaatschappijen, de farmaceutische industrie en wapenfabrieken werd noodzakelijk geacht. Tegelijkertijd moest de samenleving worden gedemocratiseerd, onder meer door de invoering van arbeiderszelfbestuur.

Tot aan het begin van de jaren tachtig was de PvdA ervan overtuigd dat de sociaal-economische verhoudingen in hoge mate gestuurd konden worden door de politiek. Het verkiezingsprogramma *Weerwerk* uit 1981 stond bol van de planningsvoorstellen.

Terwijl het etatisme de PvdA in zijn greep hield, begon binnen de partij de twijfel te knagen. Het besef drong door dat de verzorgingsstaat onbetaalbaar dreigde te worden en tot een overmaat aan bureaucratie leidde. In 1982 nam Paul Kalma, de latere directeur van de Wiardi Beckman Stichting (het wetenschappelijk bureau van de PvdA), maar in die tijd nog gewoon wetenschappelijk medewerker, in zijn boek *De illusie van de 'democratische staat'* afstand van een sterke, plannende, in hoge mate bureaucratische staat, omdat deze op gespannen voet zou staan met een vrije, democratische maatschappij. De samenleving was niet 'maakbaar', aldus Kalma; de staat moest zich beperken tot het reguleren van sociale conflicten. Aan het einde van de jaren tachtig publiceerde hij de studie *Socialisme op sterk water*. Hierin werd de sociaal-democratische utopie van de rechtvaardige samenleving afgedankt, zonder overigens daarmee ook de wens tot sociale verbetering op te geven. Het eschatologisch streven naar de verwezenlijking van het menselijk geluk zou bij de sociaal-democraten steeds tot overspannen verwachtingen van regeringsdeelname hebben geleid.

Intussen was de PvdA ook in beweging gekomen. Mede onder invloed van de toenemende internationalisering en de individualisering begon de partij de beperkingen in te zien van het overheidsingrijpen. De samenleving was te weerbarstig, zo erkende het rapport *Schuivende panelen* in 1987. In plaats van alle heil van staatsinterventie te verwachten, kreeg de PvdA meer oog voor de heilzame werking van de markt.

Onder leiding van de pragmatische Kok zette de 'de-etatisering' van de PvdA zich voort. In 1989 verklaarde de opvolger van Den Uyl dat de sociaal-democratie niet 'in hoofdletters - Het Alternatief belichaamde'. Zes jaar later ging hij in de hierboven reeds aangehaalde Den Uyl-lezing nog een stuk verder. Met een expliciete verwijzing naar de ondergang van het staatsocialisme in Oost-Europa deed Kok afstand van 'alomvattende maakbaarheidspretenties met betrekking tot mens en maatschappij'. Nadrukkelijk voegde hij eraan toe dat hij wel bleef geloven dat de politiek de samenleving (tot op zekere hoogte) kon beïnvloeden. Een 'doortastend optreden van de overheid' en een 'actieve publieke sector' bleef gewenst.⁴

De beginselverklaring van 1977 verwerd in deze inhoudelijke transformatie van de PvdA tot een ideologisch fossiel. In 1996 besloot de partijtop tot de opstelling van een nieuw program. Vier jaar later verscheen een ontwerp, *Tussen droom en daad* geheten. Zoals te verwachten viel, werd hierin een bescheiden opstelling ten aanzien van de staat en *social engineering* bepleit. 'Waar het om gaat is niet de maakbaarheid van de samenleving op gezag van de politiek, maar een maakbaarheid *van binnenuit*, als gevolg van een verantwoordelijkheid die mensen samen op zich nemen'. Vele zaken konden beter aan de markt en de maatschappij zelf worden overgelaten. De staat en de politiek als instrument om de samenleving vorm te geven werden echter niet geheel afgedankt. Het ontwerp achtte de overheid onmisbaar om te komen tot 'spreiding van kennis, macht en inkomen' – het adagium van het kabinet-Den Uyl.⁵ Het ontwerp-program is intussen wel in de partij besproken maar nog niet definitief vastgesteld.

SP: het socialisme op de achtergrond

De PvdA heeft zo in de laatste twee decennia een wezenlijke transformatie doorgemaakt. De noodzaak van overheidsinterventie en de sterke ideologische pretenties zijn gerelativeerd. Zoals reeds vermeld is deze aanpassing de sociaal-democratie op scherpe kritiek komen te staan van SP-leider Marijnissen. Maar ook de Socialistische Partij heeft zich sinds de jaren zeventig in een aantal opzichten aangepast. Net zo als bij de PvdA bleek de SP ook niet ongevoelig voor het maatschappelijke proces van individualisering en de ideologische gevolgen van de ondergang van het communisme rond 1990.⁶

De SP komt voort uit de maoïstische beweging, die in het midden van de jaren zestig ontstond. Aanvankelijk beriep de partij zich op het marxisme-leninisme, 'verrijkt met het denken van Mao'. De SP beschouwde China als een lichtend voorbeeld, maar na Mao's dood in 1976 schoof zij een aantal van zijn leerstellingen terzijde. Het hoofddoel bleef echter ongewijzigd: de verandering van Nederland in een socialistisch land. Aan het kapitalistische systeem van onderdrukking en uitbuiting moest een rigoreus einde worden gemaakt door het afschaffen van het particuliere eigendom van de productiemiddelen. Na de revolutie - die niet anders dan gewelddadig kon zijn - zou het volk 'de rechtmatige eigenaar' worden van de woningen, grond, gezondheidszorg, geneesmiddelenindustrie, banken, verzekeringsmaatschappijen, pensioenfondsen, grote concerns als Philips en Shell, enzovoort.

In de politieke praktijk van alledag trachtte de SP zich met enig succes wat

van haar sektarische imago te ontdoen. In de jaren tachtig groeide het aantal raadszetels, maar bij de Tweede-Kamerverkiezingen kwam de partij steeds adem te kort: de electorale zuigkracht van de PvdA was te sterk. Toen ook in 1989 de landelijke doorbraak uitbleef, besloot zij tot een nieuwe oriëntatie. Als gevolg van de deconfiture van het communisme gingen daarbij enkele leninistische dogma's voor de bijl. Zo werd in 1991 het begrip marxisme-leninisme geschrapt, omdat het teveel verwarring zou wekken. Volgens Marijnissen was 'het etiket langzamerhand als een molensteen om onze nek gaan hangen'.⁷ Het partijcongres besloot het politieke gedachtegoed uitsluitend aan te duiden met het begrip 'socialistisch'. In het nieuwe beginselprogramma dat werd aanvaard, *Handvest 2000* geheten, koerste de SP nog altijd op een socialistische samenleving. Het aantal te socialiseren sectoren werd echter beperkt tot grote bedrijven en banken.

Van de socialistische heilsverwachting is tegenwoordig in de SP weinig meer over. In het verkiezingsprogramma van 1998 kwam de term 'socialisme' zelfs in het geheel niet meer voor, behalve wanneer de partijnaam voluit werd geschreven (hetzelfde geldt voor het programma van 2002). In het nieuwe beginselprogramma *Heel de mens*, dat het partijcongres in 1999 aannam, stelt de SP expliciet dat het socialisme geen blauwdruk is voor een toekomstige samenleving, noch een 'heilsprofetie, die volstaat met de belofte dat het achter de horizon allemaal beter zal zijn'. De SP beschouwt zichzelf nog wel op weg naar een 'betere wereld', maar lijkt daarbij de notie van het socialisme als eindpunt van de geschiedenis te hebben verlaten. Het centrale leerstuk van het socialisme, de vergemeenschappelijking van de productiemiddelen, is verdwenen in de beginselverklaring, evenals de economische planning. De SP houdt het er nu op dat democratische zeggenschap vóór 'de zeggenschap die verbonden is aan economische macht en particulier vermogen' moet gaan. Socialisme wordt nu in zeer abstracte termen aangeduid: 'menselijke waardigheid, de gelijkwaardigheid van mensen en de solidariteit tussen mensen'.

Na de demaïosatie en deleninistatie is in de derde ideologische face-lift het socialisme als wenkend perspectief van een nieuwe samenleving dus eigenlijk verdwenen. De vernieuwing van de beginselen was volgens partijsecretaris Kox bedoeld 'om een brug te slaan naar mensen die in het verleden wellicht goede gronden hadden om zich niet bij ons aan te sluiten'.⁸ In de metamorfose van de SP bleef evenwel een aantal karaktertrekken ongewijzigd, zoals haar scherpe maatschappijkritiek en haar voluntaristische, activistische inslag. De partij stelt zich nog altijd op het standpunt dat de mens zijn toekomst zelf bepaalt. Maar dat de weg uiteindelijk naar het socialisme leidt, en dat daartoe de productiemiddelen moeten worden gesocialiseerd - deze noties zijn verdwenen, zowel uit de

retoriek als uit de inhoud van het beginselprogram. Dit leidt tot de merkwaardige vaststelling dat het het beginselprogram van de PvdA uit 1977, dat formeel nog altijd geldig is, linkser en radicaler is dan het vigerende beginselprogram *Heel de mens* van de SP.

SP en PvdA over paars

Evenals de PvdA is dus ook de SP de afgelopen periode in ideologisch opzicht sterk van karakter veranderd. Lag voor de sociaal-democratie het omslagpunt in de jaren tachtig, de metamorfose van de SP voltrok zich in de jaren negentig. Beide partijen hebben hun nogal radicale linkse posities van weleer opgegeven en zijn opgeschoven in de richting van het centrum. Bij die verschuiving lijkt de onderlinge afstand wat kleiner te zijn geworden. De PvdA is van een in ideologisch opzicht radicale hervormingspartij in de jaren zeventig veranderd in een bestuurderspartij die nu al bijna dertien jaar in de regering zit (waarvan acht jaar in de paarse coalitie, met de voormalige aartsvijand de VVD). In de metamorfose die de SP doormaakte, werd de revolutionaire avant-garde afgelost door een reformistische, op hervormingen gerichte maar nog altijd radicale partij.

De verschillen tussen PvdA en SP zijn dus nog steeds groot – en dat blijkt ook uit hun waardering van de paarse coalitie. Als oppositiepartij klaagt de SP het paarse beleid in felle bewoordingen aan. In haar verkiezingsprogram *Eerste weg links* pleit de SP voor 'sociale wederopbouw', die nodig zou zijn 'na twintig jaar rechtse neoliberale politiek in drie varianten' - te weten de kabinetten van CDA en VVD, van CDA en PvdA, en de paarse coalitie van PvdA, VVD en D66. Voor de 'maatschappelijke tweedeling, publieke uitverkoop en sociale verbrekking' houdt de SP de PvdA - die sinds 1989 in de regering zit - medeverantwoordelijk. Er is 'betonrot' zichtbaar in de sociale fundamente van de samenleving. Om dat tegen te gaan bepleit de SP 'spreiding van kennis, inkomen en macht' - zoals vermeld het motto van het door de PvdA-premier Den Uyl geleide kabinet uit de periode 1973-1977, dat destijds overigens door de SP te vuur en te zwaard werd bestreden.

Anders dan oppositiepartij SP prijst regeringspartner PvdA de resultaten van het laatste kabinet-Lubbers (een coalitie van CDA en PvdA) en de beide paarse kabinetten onder leiding van Kok. De sociaal-democratische ambities voor de komende jaren 'bouwen voort op wat is bereikt in de jaren dat de PvdA de regeringsverantwoordelijkheid heeft gedragen'. Sinds 1989 waren er twee miljoen banen bijgekomen, was de koppeling tussen minimumloon, AOW-pensioen en uitkeringen aan de ontwikkeling in de markt

sector hersteld, was de kinderopvang vertienvoudigd waardoor veel vrouwen konden toetreden op de arbeidsmarkt, en was het grote tekort op de overheidsbegroting veranderd in een overschot, aldus het verkiezings-program *Samen voor de toekomst*.

Programmatistische verschillen

De SP mag dan zijn veranderd, maar dat neemt niet weg dat zij op sociaal-economisch terrein (niet op staatkundig of milieugebied) de meest linkse partij is gebleven die in het Nederlandse parlement zitting heeft. Haar opvattingen over de gewenste mate van overheidsingrijpen gaan verder dan die van de andere partijen. Ook de wensen die de SP op haar verlanglijst heeft staan, zijn radicaler (en vaak concreter) dan die van de PvdA, zoals blijkt uit een vergelijking van de standpunten ten aanzien van enkele sociaal-economische thema's.

Inkomensbeleid

De SP bepleit een drastische verkleining van de verschillen in inkomens en vermogens. De minimuminkomens moeten de komende vier jaar met minstens tien procent netto extra worden verhoogd; de hoogste inkomens dienen vanaf vijfhonderdduizend gulden tweeënzeventig procent belasting te gaan betalen.

De PvdA is minder concreet. Zij wil de verbetering van de koopkracht van de laagste inkomens die onder paars plaatsvond, voortzetten. Het sociaal minimum en het AOW-pensioen moeten gekoppeld blijven aan de algemene loonontwikkeling. Kwestbare groepen komen in aanmerking voor extra belastingkorting. De PvdA wil ook nagaan of met het instrument van negatieve inkomstenbelasting de lage inkomens gesteund kunnen worden.

Hypotheekrenteaftrek

De SP stelt voor dat de hypotheekrenteaftrek verdwijnt boven de 190.558 euro. Belastingaftrek die daarboven wordt gegeven, leidt tot een onrechtvaardig groot voordeel voor de hoge inkomens.

De PvdA memoreert in haar program dat de aftrek voor het tweede huis is afgeschaft. De sociaal-democraten laten zich niet uit over de beperking van de renteaftrek voor de hypotheek op het eerste huis - een in eigen kring omstreden thema. 'De fiscale behandeling van het eigen huis geeft mensen houvast bij het aangaan van langdurige verplichtingen', merkt het program droog op. Wel stelt de PvdA een regeling voor die het starters met lagere inkomens op de huizenmarkt mogelijk moet maken recentelijk sterk in prijs

gestegen huizen te kunnen kopen.

WAO

De SP stelt voor minstens 100.000 WAO-ers aan het werk te helpen door grotere bedrijven en instellingen te verplichten gemiddeld 6% van hun arbeidsplaatsen open te stellen voor '(arbeids)gehandicapten'. De instroom naar de WAO moet worden verkleind door een betere begeleiding van zieke werknemers. De WAO-rechten mogen niet worden aangetast; 'eerdere onrechtvaardige beperkingen van WAO'ers moeten worden opgeheven'. Verder bepleit de SP onderzoek naar de wijze waarop het uitkeringspercentage weer naar 80% kan worden opgetrokken.

De PvdA vindt dat in verhouding met het buitenland het aantal arbeidsongeschikten 'uitzonderlijk hoog' is. Dat heeft te maken met het feit dat er teveel wordt gekeken naar wat mensen niet meer kunnen. Wie ten dele arbeidsongeschikt is, heeft recht op werk. 'En recht op een uitkering, maar dit recht treedt niet in de plaats van de plicht om werk te zoeken'. Wie naar redelijke maatstaven onmogelijk kan werken heeft echter 'altijd recht op een goede uitkering'.

Veranderende tijdgeest

Dat er grote verschillen zijn tussen de PvdA en de SP, is niet vreemd. De een is voortgekomen uit het politiek gematigde deel van de arbeidersbeweging, de ander uit de radicale vleugel. De een is een grote (potentiële) regeringspartij die in haar standpuntbepaling coalitieoverwegingen betreft, de ander is de facto een permanente oppositiepartij die haar opvattingen zonder enige terughoudendheid voor het voetlicht kan brengen. Deze verschillende achtergronden en uiteenlopende functies van beide partijen in het politieke bestel, komen vanzelfsprekend tot uitdrukking in hun ideologische en programmatische opvattingen.

Dat neemt niet weg dat beide partijen in de afgelopen twee decennia elk op hun wijze zijn beïnvloed door de veranderende tijdgeest. De voortschrijdende individualisering van de samenleving, de crisis van de verzorgingsstaat en de ondergang van het staatsocialisme in Oost-Europa hebben ertoe geleid dat er twijfels ontstonden over de capaciteit van de staat om de samenleving ingrijpend te hervormen. Het idee dat de samenleving politiek maakbaar is, blijkt in meerdere of mindere mate zowel bij de PvdA als bij de SP op de achtergrond geraakt. Het is veelzeggend dat er in beide programma's in het geheel niet meer van de 'staat' wordt gesproken. Kennelijk ligt deze term tegenwoordig niet meer lekker in het gehoor en wordt er daarom –

ook door de SP – gekozen voor de meer neutrale term ‘overheid’. Over de vraag wat de overheid nog moet doen, lopen de meningen wel weer uiteen.

Naast alle ideologische en programmatische verschillen zijn de PvdA en de SP het echter over één punt roerend eens: 1 mei, de dag van de arbeid, moet een nationale feestdag worden waarop iedereen vrij heeft. Deze overeenstemming lijkt vooralsnog evenwel een te smalle basis voor een regeerakkoord

Aantekeningen

¹ *NRC Handelsblad*, 12 december 1995.

² Jan Marijnissen, *Tegenstemmen. Een rood antwoord op paars*, Amsterdam/Antwerpen, 1996, 36-37.

³ Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op G. Voerman, "'The State Oppresses...': Alpha and Omega of Dutch Social Democratic Theory of the State", in: *Journal of Behavioral and Social Sciences*, 1991, nr. 35, 21-38.

⁴ *NRC Handelsblad*, 12 december 1995.

⁵ Commissie Beginselen, ‘Tussen droom en daad. Een nieuw beginselprogramma voor de Partij van de Arbeid’, in: *Pro*, november 2000, bijlage, 4.

⁶ Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op G. Voerman, ‘Een partij voor “gewone mensen”’. Bij het parlementaire debuut van de SP’, in: *Politiek & Cultuur*, 54 (1994), 2 (apr.), 3-9.

⁷ *Trouw*, 26 oktober 1991.

⁸ *NRC Handelsblad*, 25 september 1999.

Gerrit Voerman is directeur van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen